

Ədliyyə tariximiz şərəf və qürurumuzdur

XX əsrin əvvəllərində müstəqilliyini bəyan etmiş və cəmi 23 ay fəaliyyət göstərən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalqımızın dövlətçilik tarixində misilsiz rol oynayıb. Müasir ədliyyə sisteminin əsası məhz AXC dövründə yaradılıb.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaranana kimi olan dövrlərdə ədliyyə funksiyalarını bu və ya digər formada müəyyən qurumlar həyata keçirmişlər. Həmin qurumlar necə adlanmasından asılı olmayaraq eyni funksiyaları həyata keçiriblər. Bu dövrlərdə, eləcə də 28 may 1918-ci ildən 28 aprel 1920-ci ilə kimi mövcud olmuş Şərqdə ilk demokratik Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, 28 aprel 1920-ci ildən 30 dekabr 1922-ci ilə yaranmış SSRİ-nin tərkibinə daxil olana kimi, SSRİ-nin tərkibində olan dövrdə Azərbaycan SSR və Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasının ilk 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyasına qədər məhkəmə, prokurorluq və istintaq bəzən ədliyyə qurumunun tərkibində olmuş, bəzən ayrı-ayrılıqda fəaliyyət göstərmişlər, bəzən isə ədliyyə qurumunun funksiyaları başqa qurumlar arasında bölünməklə ədliyyə qurumu ləğv edilmişdir. Hərbi məhkəmələr, hərbi prokurorluqlar Müdafiə Nazirliyinin tərkibində olmuşlar. Hərbi Prokurorluq isə Hərbi məhkəmənin tərkibində fəaliyyət göstərmişdir. Vurğulamaq lazımdır ki, öz siyasi quruluşuna, demokratik təsisatlarına, dövlət quruculuğuna, apardıdığı daxili siyasətinə görə, Cümhuriyyət Avropanın modern dövlətləri ilə müqayisə edilə bilərdi. AXC Azərbaycan xalqının dövlətçilik ənənələrini müasirliklə cəmləşdirən bildi, sübut etdi ki, xalqın ürayində yaşayan milli dövlətçilik ideyaları məhv edilməzdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin də qeyd etdiyi kimi, bu dövlətin tarixdə mövcudluğu "Azərbaycanın gələcək müstəqilliyi üçün möhkəm zəmin yaratmışdır".

Bolşeviklər 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanda Sovet Sosialist Respublikasının yaradıldığını elan edirlər. Bütün hakimiyyət Müvəqqəti İnkilab Komitəsinə həvalə edilir. Həmin gün Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Soveti yaradılır. Hakimiyyətin ilk illərində Komissarlığın heyətinə insanların etimadını qazanmaq üçün sədr N.Nərimanov başda olmaqla, bir neçə azərbaycanlı nümayəndə (H.Sultanov, Ə.Qarayev, Q.Musabəyov, M.Hüseynov, Ç.İldırım, D.Bünyadzadə, Ç.Vəzirov) də daxil edilir. May ayının 3-də qəbul edilmiş qərara əsasən yerlərdə də inkilab komitələri yaradılır. Ə.Qarayev Ədliyyə Komissarı təyin edilir.

1920-ci ildə idarəetmədə aparılan köklü dəyişikliklər nəticəsində Fövqəladə Komissiya (gizli polis), Ali İnkilabi Tribunal, yoxsul komitələri (sonralar kənd sovetləri ilə əvəz olundular) yaradıldı. 1922-ci il dekabrın 30-da Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı (SSRİ) formasında yeni birlik yaranır. 1936-cı ildə formal olaraq Rusiyanın idarəçiliyi altında fəaliyyət göstərən Azərbaycan

SSR-in rəsmi olaraq SSRİ-nin tərkibinə daxil olması haqqında qərar verir.

Çar hökuməti kimi, Sovet hökuməti də dövlətin idarə olunmasında azərbaycanlılara etibar etmir, onları dövlət vəzifələrindən bacardıqca uzaqlaşdırırdılar. Bu azmış kimi xalqa düşmən kəsilmiş ünsürləri idarəçiliyin ən yüksək səviyyələrinə qədər qaldırırdılar. Məsələn, M.Bağirovun zamanında R.Markaryan, X.Qriqoryan, Y.Sumbatov-Topuridze kimi məmurlar xalqımızın təzyiqlərə məruz qalmasında ad çıxarmışdılar.

Nazirlər Şurasının qərarı ilə 1 oktyabr 1918-ci ildə Bakı Dairə Məhkəməsinin və onun tərkibində prokurorluğun fəaliyyəti bərpa edilmiş, noyabr ayının 14-də Azərbaycan Məhkəmə Palatasının Əsasnaməsi təsdiq edilmişdir. 22 noyabr 1918-ci ildə Ədliyyə Nazirliyinin əsasnaməsi təsdiq edilmiş, 16 mart 1919-cu ildə Bakı Dairə Məhkəməsinin binasında Azərbaycan Məhkəmə Palatasının rəsmi açılışı olmuş və bundan etibarən palataya Bakı və Gəncə dairə məhkəmələrinin işləri daxil olmağa başlamışdır. Tərkibində Azərbaycan Məhkəmə Palatası fəaliyyət göstərən Ədliyyə Nazirliyinin yanında 1919-cu ilin əvvəllərində məhkəmə hissəsinə dair qanun layihələrinin hazırlanması üzrə xüsusi komissiya yaradılmışdır.

1920-ci il aprel ayının 27-28-də Azərbaycan Demokratik Respublikası bolşevik Rusiyası tərəfindən işğal edildikdən sonra ədliyyə sistemində də köklü dəyişikliklər başlandı. Azərbaycan İnkilab Komitəsinin 13 may 1920-ci il tarixli qərarı ilə bütün ədliyyə sistemi ləğv edilərək Xalq Ədliyyə Komissarlığı yaradılmışdır. 1930-cu ildə komissarlıq ləğv edilərək onun səlahiyyətləri aidiyyəti üzrə Ali Məhkəməyə, Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinə və digər orqanlara verilmiş, müstəqil Baş prokurorluq yaradılmışdır. 1933-cü ildə Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin qərarı ilə Xalq Ədliyyə Komissarlığı yenidən təşkil edilmiş, Ədliyyə Komissarı eyni vaxtda Respublika Prokurorunun, onun müavini isə Ali Məhkəmə Sədrinin səlahiyyətini daşımışdır. 1937-ci ildə Xalq Ədliyyə Komissarlığının yeni Əsasnaməsi təsdiq edilərək onun səlahiyyətləri xeyli məhdudlaşdırılmışdır. Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 7 dekabr 1959-cu il tarixli qərarı ilə Ədliyyə Nazirliyi növbəti dəfə ləğv edilmiş, məhkəmə orqanlarının bütün fəaliyyətinə rəhbərlik və nəzarət, məhkəmə statistikasının aparılması Ali Məhkəməyə həvalə edilmişdir. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə Ədliyyə Nazirliyi yenidən yaradılmışdır. Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 27 oktyabr 1970-ci il tarixli qərarı ilə Ədliyyə Nazirliyi təsis edilmiş, bununla da Azərbaycanın ədliyyə tarixində yeni mərhələ başlamışdır.

Müasir Azərbaycanın banisi ümummilli lider Heydər Əlirza oğlu Əliyev 15 iyun 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri, eləcə də 3 oktyabr 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildikdən sonra Azərbaycanda yeni idarəetmə mər-

hələsi başlanmış, 12 noyabr 1995-ci ildə Konstitusiyanın qəbulu ilə Azərbaycan Respublikası üçün məqbul hesab edilən prezidentli respublika idarəetmə forması qanunla təsbit edilmiş, hakimiyyətin üç qolu - icra hakimiyyəti, qanunvericilik hakimiyyəti və məhkəmə hakimiyyəti bir-birindən ayrılmışdır. Ədliyyə qurumu icra hakimiyyətinin tərkibinə daxil edilmiş, məhkəmə hakimiyyəti müstəqil hakimiyyət kimi tanınmış, prokurorluq məhkəmə hakimiyyətinin tərkibinə daxil edilmişdir.

Məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsi Konstitusiyanın 125-ci maddəsində təsbit olunmuşdur. Onun fəaliyyəti dövlət hakimiyyətinin funksiyalarına daxildir və ədalət mühakiməsini həyata keçirən, bütün hüquqi və inzibati mübahisələri həll edən yeganə dövlət orqanıdır. Başqa sözlə, ədalət mühakiməsi məhkəmənin təmsalında yalnız dövlətə mənsubdur və qanunla müəyyən olunmuş qayda və üsullarla həyata keçirilir. Bu isə o deməkdir ki, məhkəmənin əsas işi Konstitusiya ilə müəyyən olunmuş insan hüquqlarının, vətəndaş azadlıqlarının, siyasi və ictimai mövqeyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, bütün müəssisə, təşkilat, idarə, siyasi partiyaların, ictimai birliklərin, fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqlarını müdafiə etməkdən, onlara qarşı istifadə olunan qanun pozuntularından müdafiə etməkdən, qanunla cinayət hesab olunan əməli törətmiş hər bir şəxsi cinayət məsuliyyətinə cəlb etməkdən ibarətdir.

Məhkəmə hakimiyyətinin bir qolu olan prokurorluq Rusiyada I Pyotrun vaxtında təsis edilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti vaxtında qeyd etdiyimiz kimi, Bakı dairə məhkəməsinin nəzdində 1 oktyabr 1918-ci ildə prokurorluq fəaliyyət göstərmişdir. Sovet dönməninə prokurorluq müstəqil olmaqla, aşağıdan yuxarı tabeçilik olmaqla vahid sistem olmuşdur. Müttəfiq respublikalarda fəaliyyət göstərən prokurorluq SSRİ prokuroruna tabe idi. Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra keçid dövründə həmin ənənədən kənar qalmamış, Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğuna tabe olmaqla, bir müddət həmin sistem saxlanılmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1995-ci il Konstitusiyası qəbul edilməklə, qanunla prokurorluğun yeri və fəaliyyəti müəyyən edilmişdir. Prokurorluq aşağıdan yuxarı tabeçiliyə əsaslanan vahid sistem təşkil edir. Fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün Baş prokurorluqda idarələr, şöbələr, mətbuat xidməti, tədris mərkəzi təşkil edilmişdir.

Faktlar sübut edir ki, Azərbaycanın özünəməxsus dövlət idarəçiliyi və onun bir sahəsi olan ədliyyə idarəçiliyi mövcuddur. Həmin idarəetmə fəlsəfəsi isə tarixi şəraitin özəlliklərinə çevik adaptasiya olma qabiliyyətinə malikdir.

Bunun işığında ölkədə dövlət idarəçiliyi və onun bir sahəsi olan ədliyyə idarəçiliyi ənənəsinin Rusiyanın buraya nüfuz etməsi ilə bağlı qurulmasının və eyni zamanda, yeni təkamül xəttinə keçməsinin fəlsəfi, geosi-

yasi, siyasi, təhlükəsizlik və hüquqi aspektləri üzərində düşünmək üçün geniş nəzəri üfüqlər vardır.

Bu gün ədliyyə idarəçiliyimiz qloballaşma və informasiya cəmiyyətinin tələblərinə uyğun, integrativ və eyni zamanda intellektual xüsusiyyətlərə malik resursların idarə olunması, müasir elmi idrakda müşahidə edilən yeni tendensiyaların olması, intensiv olaraq inkişaf edən yeni idraki texnologiyaların geniş tətbiq edilməsi, ilk olaraq nanotexnologiyaların və informasiya texnologiyalarının geniş tətbiq edilməsi, hazırkı tarixi mərhələdə elm və təcrübənin integrasiyasının intensivləşməsi kimi xüsusiyyətləri nəzərə alır. Bu proses müxtəlif aspektlərdə idarəetmə məsələsini son dərəcə universallaşdırır və həmin keyfiyyət də aktualdır.

Global dünyada baş verən inqilabi dəyişikliklər dövlətin və idarəetmənin bütün, o cümlədən ədliyyənin subyektlərinə köklü surətdə təsir etməkdədir. Məhz bu, idarəetmənin subyektli ilə obyektli arasındakı ziddiyyətlərin həll olunması tələblərinin başlıca səbəbi kimi çıxış etməkdədir. Bu mənada ictimai inkişafın, bunun ardınca isə idarəetmənin, o cümlədən ədliyyə idarəçiliyinin yeni və daha müasir yollarının işlənilib hazırlanması müasir dövrün başlıca tələblərindən biridir. Bu baxımdan ədliyyə idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi, məhkəmə sisteminə islahatların dərinləşdirilməsi, zamanın tələblərinə cavab verəcək zəmində olmasının təmin edilməsi üçün 3 aprel 2019-cu ildə "Məhkəmə-hüquq sisteminə islahatların dərinləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən fərman imzalanmışdır. Həmin fərmandan irəli gələn məsələlər uğurla icra edilir.

Beləliklə, aydın olur ki, müasir dövrümüzdə dövlət və onun bir sahəsi olan ədliyyə anlayışına hüquqi yanaşmanın əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlət və onun ədliyyəsi bir subyekt kimi xalqın iradəsini ifadə edən hüquqi şəxsdir, dövlət isə hüququn özüdür. İdarəetmə dövlətin hüquqi idarəçiliyidir.

Ədliyyənin inkişaf modelinin hazırlanması bir tərəfdən isə yeni təsiretmə və tənzimləmə mexanizmlərinə malik idarəetmə sisteminin formalaşdırılmasını tələb edir. Bu mexanizmlərin fəaliyyəti isə ilk növbədə cəmiyyətin vahidliyini təmin etməyə, hüququn aliliyini, insan hüquqlarını, vətəndaş azadlıqlarını, iqtisadi liberalizmi və plüralizmi, demokratiyanı təmin edə biləcək siyasi doktrinanın müəyyənləşməsindən asılıdır. Buna görə də qarşıda duran başlıca vəzifələrdən biri kimi cəmiyyətlə hakimiyyət arasında vəhdəti təmin edə biləcək idarəetmə sisteminin yaradılmasıdır.

Beləliklə, Azərbaycanda 1993-cü ilin iyunundan başlayaraq müstəqillik dövründə dövlət quruculuğu prosesi davamlı və sistemli olaraq aparılmaqdadır. Ulu öndərin müəyyənləşdirdiyi kurs bütün istiqamətlərdə

müasir, sivil və demokratik dövlətin inkişafı naminə həyata keçirilir. Ulu öndər Heydər Əliyev hüququn aliliyinə əsaslanan idarəetmə, o cümlədən ədliyyə idarəetmə üsulunun formalaşması üçün müəkkəmlə addımlar atmışdır. Konstitusiyanın qəbulu, idarəçilikdə islahatların aparılması bu sahədə mühüm rol oynayır.

Bu mənada qətiyyətlə demək olar ki, ulu öndər Heydər Əliyevin yaratdığı idarəçilik məktəbi müstəqil dövlət quruculuğu prosesinin tam olaraq baş tutmasına imkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ulu öndər Heydər Əliyevin başçılığı ilə müasir mərhələdə formalaşan dövlətçilik ənənəsi "bir tərəfdən güclü dövlət hakimiyyətini, digər bir tərəfdən isə iqtisadi fəaliyyət sərbəstliyini dəstəkləyən" kursun yaradılmasını tələb edirdi. Bu isə Azərbaycanın dövlətçilik ideologiyasının işlənilib hazırlanmasının prioritet məsələ kimi qəbul edilməsi demək idi. Bu işin öhdəsindən ulu öndər məharətlə gəldi. Onun yaratdığı konsepsiyada güclü dövlət quruculuğu ilə demokratik dəyərlər optimal şəkildə sintezləşdirilib. Təbii ki, burada azərbaycançılıq ideologiyasının ayrıca yeri vardır. Eyni zamanda, idarəetmə fəlsəfəsinin təkmilləşməsi faktorunda həmin kontekstdə mühüm elementlərdən biri kimi qəbul edilməkdədir. Prezident İlham Əliyevin müstəqil dövlət idarəçilik sistemini daim təkmilləşdirməsi, bu sferada sistemli islahatlar həyata keçirməsi və bütün bunları demokratik idarəçilik prinsipi çərçivəsində reallaşdırması başqa vacib məqamlarla yanaşı, həm də vurğuladığımız kontekstdə strateji əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Azərbaycan Respublikasının müasir idarəetmə fəlsəfəsi "azərbaycançılıq" ideyasını rəhbər tutaraq, dövləti sosial həyatı formalaşdıran ali struktur olaraq götürür. Öz vətəndaşlarının sərbəst fəaliyyətini, təhlükəsizliyini, sosial rifahını təmin etməyə qadir ən böyük qüvvə unitar, dünyəvi, demokratik, hüquqi dövlət hesab olunur. Məhz dövlət bütün sosial elementlərin özünütəşkilini və institutlaşmasını təmin etmiş olur. Bu mənada, azərbaycançılıq ideyası əhalinin sosial təbəqələri arasında əlaqələrin qurulmasına xidmət edən integrativ xüsusiyyətlərə malikdir. İlham Əliyev də həmin kursa sadıq qalaraq, ona XXI əsrin çağırışlarına cavab verə biləcək forma və məzmun verir. Bu prosesin sosial-fəlsəfi dərində başlıca məqamlardan biri ondan ibarətdir ki, ölkə rəhbərliyi demokratik dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunu müntəzəm və ardıcıl qaydada sistemli olaraq aparmaqdadır. Bu da idarəetmədə şəffaflığı və demokratiyanı təmin etməklə yanaşı, milli dövlətçiliyi qoruyub saxlamağa da imkan yaradır. **Bu mənada zaman göstərir ki, İlham Əliyevin idarəçilik siyasəti möhkəm təməllər üzərində qurulmaqla ulu öndər Heydər Əliyev irsinin davamıdır.**

Rəşid HÜSEYNOV,
Şəki Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin hakimi.